

## ד. שינוי המציאות במערב אירופה והיהדות

כמו זרם שוטף בא שנוי המציאות על היהדות במערב אירופה. שנוי מדיני, שנוי כלכלי, שנוי רוחני, ידעו המדינות וגם הרגישו, כי עם הם בני ישראל, עם מפורד ומפורד ביניהן, ולעולם עם. אכל חשבו, או עשו עצמן כאלו חשבו, שהשארית בני ישראל כעם למרות חרכן מדינתם ופזורים על פני כל הארץ היא באשמת המדינות עצמן, שדחו אותם בשתי ידיים, ומחוך שנאה ומשפטים קדומים מעולם לא היו נכונות לקלוט אותם ולהניחם להתפורר כחוכן. וכנראה הייתה עתה נכונות לעשות מה שלא עשו כאלפים שנה. בא היום הגדול והגורא, יום נסיון ובחינה, בו יראה עם ישראל למלכו שבשמים, אם רק שנאת הגרים שמרה על קיומו, או רצונו החפשי, הרוצה במלכו ובתורת מלכו ובמדינת מלכו.

## מנדלסון

ביום הזה, כשנפגשו ההיסטוריה הכללית והמטא-היסטוריה, והמתוך ביניהם היה חזון-האנושיות, או לנו כי ביום הזה לא היה לעם ישראל איש אחר להחוכה עם האומות בשפה משוחפת, כי אם משה מנדלסון.

רכש לו מנדלסון את כל התרבות האירופית של תקופתו. כתב גרמנית כאחד מגדולי הסגנון. יצאו לו מוגיטין בכל העולם: הנה יש יהודי בברלין, ומשה שמו, החושב מחשבות ומחבר ספרים כמו גרמני ממש, והוא מסרב להתנצר, אדרבה: הוא מחזיק ביהדותו, והוא שומר את כל גמוליו עמו הישנים והנשנים, והוא תובע את עלבון עמו מאדריה הארץ. וכי לא בהכרח השיג זה משה האיש את האמנציפציה הסוציאלית שלו, זה משה, ידיד של לסינג? חנו את האמנציפציה הסוציאלית-לכל בני עמו, ותדאו כי כלם הם אחי משה! הסירו את כל המשפטים הקדומים מלבכם ומרוחכם. כי זה משה האיש מוכיח לכם, כי אפשר להיות יהודי ולמרות זאת בן אדם, יהודי ולמרות זאת בעל מדות טובות, יהודי ולמרות זאת סופר גרמני, פילוסוף גרמני, המוכר ע"י קנט, הנערץ ע"י לסינג. והנה ה"ולמרות זאת" הכריע את הכל! (השוה רשרייה, אגרות צפון, אגרת יח).

כי לא התוכח מנדלסון כלל עם התרבות האירופית ועם חזונוחיה, או עם ההיסטוריה הכללית ועם מדרה ועם כל כשלונותיה. קבל את התרבות האירופית כמו שהיא, וכפרט שיסודותיה או לא כפרו כמציאות הכורא ב"ה, וכדי להתוכח עם ההיסטוריה הכללית בשם המטא-היסטוריה היה חסד כל רגש היסטורי, כמו כל אנשי תקופתו. לולא ידענו כי היה יהודי, לא היינו יכולים לגלות את יהדותו בכל ספריו הפילוסופיים.

האמין מנדלסון בשם ב"ה. מציאות הכורא ב"ה היתה לו, כמו לרוח הפילוסופים של המאה ה-18 לפני צאחו של קנט כ"מרכא-כל", ענין שהשכל מחייבו בהחלט, וכשנודע לו שירידו לסינג נטה לצד ספינתה, התעצב אל לבו עד שערות מות. אמנם אלקי מנדלסון הפילוסוף לא היה האלקים אשר הוציא את עמו ישראל ממצרים, ואשר נחן לו את החורה בחר סיני, ואשר בחר בה להיות לו לעם מטא-היסטורי, ולהקים את רבנותו נגד המדר הכפול של האומות, ואלקי מנדלסון הוא אלקי השמים והארץ, אבי האנושות, הקל הטוב הרוצה שגם בניו יהיו טובים. ואם לא מודע היהודים היה מנדלסון, כי אז בלי ספק היה אחר מגדולי חסידיו אומות העולם.

"משה היהודי"? הנה אישיותו היהודית היא לגמרי אישיות של "ולמרות זאת". לא רק לאומות היה "החכם" ולמרות זאת "היהודי". גם בקרבו הוא היה אותו ה"ולמרות זאת". ברוחו ובשכלו היה אירופאי, ורק ברצונו היה יהודי, ומה עזר וחזק את רצונו? האהבה. כי אהב מנדלסון את עמו.

"בבחינת מאין כמה הכיר מנדלסון שני דברים: אופיה המשפטי והמכריח של החברה, ואופיו הלאומי של כלל ישראל. הוא לא רצה לעזוב את עמו, והוא ידע כי עוזבים את עם ישראל אם מורדים במשפטו. לא רצה מנדלסון להיות מורד בעמו, ולא רצה מנדלסון להיות בוגד בעמו. כי אהב מנדלסון את עמו. לא רצה מנדלסון להתפרד מבני עמו האומללים והבזוים והשסורים ולכנות לו כמה לעצמו בתוך החברה האירופית. רצה מנדלסון לקרב את בני עמו לתרבות האירופית ע"י חנוך מתאים, לקרבם לאט לאט, בלי מהפכה, בלי רעש רוצם, עד יכוא היום בו הוא חזר אחם... מה? מה יהיה אז? על זה שתק מנדלסון. לא מהפכן היה מנדלסון, ולא מורד, ולא בוגד, וגם לא חנוך. כי אהב מנדלסון את עמו, ולא התנכרו מעשיו לעמו."

כדי להמציא לו לעצמו את האפשרות להשאיר בחור בני עמו בלי צביעות, בשומר תורה ומצות, היה מגדלסון נאלץ להבריל בין סוביקטיביות ובין אובייקטיביות, בין דת כענין של אמונה אישית ובין משפט כענין של משמעת לאומית. שכן באהלי שם מתוך משמעת לאומית, דבק כיפיותו של יפת מחוך אמונה אישית. שכן באהלי שם ו"למרוח ואת" דבק כיפיותו של יפת. דבק כיפיותו של יפת ו"למרוח ואת" שכן באהלי שם. כל אישיותו היא לגמרי אישיות של "למרוח ואת".

היה מגדלסון הראשון שהבריל ברורות בין דת ובין משפט, בין דת ובין לאומיות. והנה מגדלסון אבי הריפורמה, וגם אבי הציונות. הריפורמה וגם הציונות קבלו את הברלת מגדלסון. אחזה הריפורמה בדת, ואחזה הציונות בלאומיות.

נכון הוא: יש הברל בין דת ובין משפט. התורה ביחסה לפרט היא דת. ואותה התורה ביחסה לעם היא משפט. וכאשר הפרט הוא גם חלק מן העם, התורה לפרט הנה דת ומשפט יחד. שתי בחינות: אבינו, מלכנו.

נכון הוא: יש הברל בין דת ובין לאומיות: הלאומיות היהודית היא אחר משפטי. ראין כאן מקום לשום סוביקטיביות. האחר המשפטי דורש מכל פרט משמעת, אינו מתחשב בהסכמתו, כי הוא חלק מן העם. אמנם האחר המשפטי הזה, הלאומיות היהודית, רוצה לקרב את כל פרט ופרט לאביו שבשמים. זאת היא הדרך היהודית לכל פרט: כינו ובין אלקיו עומד כמתווכך עם התורה, וע"י עם התורה ותורתו שבעל פה יבא לאביו. יראה ואהבת השם: האמנם מתנות הן המושמות לכל יהודי לחוך עריסתו? הלא הכל בידי שמים חוק מידת שמים! צריך "ללמוד" לידא את השם כ"ה! צריך לעבוד כדי לבוא לידי יראה ואמונה ואהבה. ורק המות ישים קץ לעבודה זו. קדושים "תהיו" "תהיו" כל ימי חייכם! ובינתים? בדרך שנתן חוריה לעמו ישראל! כי בינתים עם התורה ומשפטו תופש אוחו, ואחוז בידו, ומחזיק בו, ותומך בו, אינו נוטש אוחו עד שיבוא היום בו הרצון הפרטי השתחרר ושוכ אינו רוצה אחרת כי אם רצון קונו כ"ה. והנה אז דת ומשפט עולים בדבר. והנה אז נוצרה האישיות היהודית.

מה עשה מגדלסון? החזיק בעם ובמשפטו, כחלק מעמו, והחזיק בתרבות האירופית, כפרט. נתן לעמו משמעת. נתן לחרבות

האירופית את עצמו.

לא יצא מגדלסון עם עמו ממצרים, ולא עמד עם עמו לפני הר סיני, ולא נכנס עם עמו לארץ ד' כ"ה, ולא גלה עם עמו מפני חטאיו, וגם לא חכה בכל יום יום עם עמו לכיאת משיחיו ולכנוס נפרצותיו. לא בערה בקרבו אש ההיסטוריה, ההיסטוריה של עמו, המקשרת את העבר עם העתיד והמלמדת להבין את ההווה מתוך העבר ומתוך העתיד. לגביו כבר מתה ההיסטוריה, ונשאר לו עם ישראל כעם כלי עבר וכלי עתיד. עם של הרה נורא, ורחמול מגדלסון על עמו ולא עזב אוחו, וישתחף בצרתו, ויסבול את חרפתו, וישמור את משפטו, ורק בזהירות יתירה, למשל ע"י תרגום התורה לגרמנית צחה, רצה להעבירו לאט לאט לתרבות האירופית. ומה יהיה אז? על זה שתק מגדלסון. לא היה מגדלסון מהפכן.

יש בישראל דת אלקית לכל יחיד יחיד, ומשפט אלקי לעם ולכל חלקיו, והעם עצמו הוא בריאת אלקים וכלו קדש. והדת האלקית היא התורה, והמשפט האלקי הוא ג"כ התורה, והעם עצמו נברא ע"י התורה, וכל מהותו היא הגשמת התורה. נמצא כאן אחר גמור של עם חי לכל חלקיו ולכל אישיותו. מכל האיחוד הזה לא נשאר למגדלסון כי אם משפט יבש של עם אשר אין לו הכח לא לחיות ולא למות.

המתקנים הם מבטלים את הלאומיות וע"י זה גם את הדת

ואחריו באו המתקנים. ביניהם נפתחו שערי הגטו, והתחילה האמנציפציה הסוציאלית: עם כל מציאותה החדשה. מה רצו המתקנים לתקן? לא את המציאות, כי אם את היהדות. לא עם התרבות האירופית התוכחו, כדוגמת רבם מגדלסון אשר גם הוא קבלה בלי בקורת, התוכחו רק עם היהדות. התוכחו אחת על יסוד התרבות האירופית ועל יסוד המציאות החדשה. נכונות היו המדינות כנראה, לקלוט את יהודיהן כ"אזרחים" בעלי שורי זכויות. האזרחות היא הגאולה, קץ לכל צרות, ולכל חרפה ובוז. צריך לתקן את היהדות כדי שלא תכבד על היהודים להתאזרח. מה מכבד ביותר? זאת היא הלאומיות היהודית. עם, בתוך עם? עם עם תקוות לאומיות מיוחדות? זה ממש דבר שאי אפשר. אין אמנציפציה סוציאלית בלי בטולה של הלאומיות היהודית. ויבטלו המתקנים את הלאומיות היהודית, ויחזרו

את סדר התפלות של עם ישראל, מטבע שטבעו חכמינו ז"ל, והתאמצו והשתדלו לגלות את שמות מחבריהן. לא האמינו בתורה ובנביאי ישראל, והיו בידם כל ספרי קדש ממש כחומר ביד היוצר. והנה ההבדל בין ה"מדע היהודי המודרני" הזה ובין המדע היהודי הלאומי, המחליל במשה רבנו והמגיע בלי שום הפסקה עד חכמי ישראל של זמננו אנו, הוא כמו ההבדל בין חכמת האנאטומיה, חכמת הגוף המת, ובין חכמת הפיסיולוגיה, חכמת הגוף החי. והרי חוקי החיים שונים הם מחוקי המות.

#### הרכבים והאמנציפציה הסוציאלית

הקול המושך של האמנציפציה הסוציאלית, קול מבשר חירות וכבוד ופרנסה טובה במחיר של וחר על הלאומיות היהודית ועל כל חלקי הדת המפרידים בין היהודים ובין סביבתם, ונפילת המציאות הישנה, מציאות הגטו, אשר בכמה מאות שנה נסתגלה לגמרי לשלטון החורה עד שהיתה לגמרי מציאות תורתית, והסתת המתקנים שהיו מוכנים להקריב את כל נכסי האומה קרבן תודה על מזבח האמנציפציה הסוציאלית, ושיסדו בתי ספר במקומות רבים כדי ללמד את בני יהודה קשר במקום קשת, חזון האנושיות האחדה אשר אהבה ואחזה ורעות המקשרות את כל בניה: יותר מדי, כדי לדחות את הדור הצעיר לכל המוני, לעזוב את הגטו הצר, ולהכנס בתוחלת העוצרת בעד הנשימה לתוך העולם החדש. לא הבין הדור הישן את העולם החדש, וע"כ לא היתה לו שום אפשרות להתוכח עם הדור הצעיר. פתאום נפתחה תהום איומה בין שני הדורות, בלב קרוע ומורתח ראה הדור הישן את בניו נוהגים בזיון בכל קדשי ישראל. מה יום מיומים? מה היא הרוח החדשה שהחזיקה בילדים? רוח של מרד ושל חוצפה, של קלות ראש ושל תאוה? צו ובקשו והתחננו ובכו והשביעו, ומצאו אונים עצלות, וילך הדור הישן למות.

והרכבים? גדולי ישראל? בהרגשה נפלאה הרגישו מהיזם הראשון את כל גדול הסכנה. גם שמירת המצוות של מנדלסון וההירות וענותנותו לא סינוורה את עיניהם. לא החממהו לעמוד בפרץ וללחום מלחמת ד', החרימו את חרגום מנדלסון, החרימו את בתי הספר של המתקנים. החרימו את כמרי המתקנים ואת חפלותיהם. אסרו כל טפול

על כל עתיד לאומי, על ארצנו ועל ציון וירושלים, כדי להיות צרפחים וגרמנים בני "דת משה".

והנה יש כאן משפט החורה. מה זה? אורח עם משפט לאומי מיוחד? רק לעם יש משפט מיוחד. בטול הלאומיות ובטול המשפט באים כאחד. היסט מנדלסון למרוד במשפט כי דבק בעמו. המתקנים אינם מהססים, וואים שהרור הצעיר, בשמצו את הקול המושך של האמנציפציה הסוציאלית, בורח בהמוניו מתחת השעבוד הלאומי לחירות ולחיים חפשיים, ויחמלו עליו ויבטלו עם הלאומיות גם את משפטה.

נשארה "דת משה". דת כלי עם ובלי משפט. מה יסודה של הדת? האמונה האישית. מי הוא המכריע העליון בעניי דת? האמונה האישית. והנה המתקנים לא האמינו בחורה מן השמים, וכפרו לא האמינו בחורה שבעל פה. היה בודאי זמן מן הזמנים בו התאימה "דת משה" בצורתה הנוכחית לאמונה האישית ולתרבות התקופה. שמר המשפט על הדת והביאה לידי קפאון. אם רוצים לעכב את הדור הצעיר מלעזוב גם את הדת ולהתנצר, מצוה עלינו לתקן את הדת ולהסיר ממנה כל מה שמכביר על הדור הצעיר להיות אזרחים טובים, בעלי-מקצוע מוכשרים, מעורבים בין הבריות, ולהכניס בהם כמה נמוסים יפים של הנצרות המרשכים את הלב והמקרכים את האזרחים אנשי אמונות שונות זה לזה. ואז התחילו המתקנים לחקן, ולבטל, ולנתח, ולחקות, ולשנות, ולנסות, ולהמציא, ולהשכיח: — עד שלא נשאר מ"דת משה" כי אם דבר משעמם וחפל וריק, הדומה לפרוטסטנטים המתוקן כביצה לחברתה. אין ספק שלולא שלח השם ב"ה בחסדו את האנטישמיות המורנית, כי אז לא היתה ליהדות המחוקקת שום שריר ופליט, כי אבדו כל חסידיה בין הגוים.

#### ה"מדע היהודי" המודרני

בחקופת המתקנים נוצר גם ה"מדע היהודי המודרני". היו שני גורמים מקוריים: להצדיק את הריפורמה, ולעשות רושם על העולם הנוצרי. המיתו את האומה, וכתבו את ההיסטוריה שלה, היסטוריה של אומה מתה, בטלו את המשפט, ודרשו וחקרו אותו כמו שמנתחים גוש מת לנתחיו. הרסו את הדת, והתעמקו בהתהוותה ובהתפתחותה. בטלו

ב"חצוניות". התנגדו, בגלוי ובצנעה, לאמנציפציה הסוציאלית בכלל, ולא הצליחו. ובלב קרוע ומורחת הלכו גם הם למות. החזיקו הרבנים במציאות של אתמול, שכבר לא היתה המציאות של היום. היתה המציאות של אתמול לגמרי תורתית. והמציאות של היום רשל מזר טרם הכשרה לתורה. ויתנגדו למציאות החדשה, וימסרו את נפשם למציאות הישנה והנושנה. אכן רק התורה היא נצחית, ולא המציאות. המציאות הולכת ומתחלפת, והתורה לעולם עומדת. הכירו דק את המציאות של אתמול, ומצאו אותה תורתית לגמרי. ואת המציאות החדשה לא הכירו, ורק קבעו שכל מי שנכנס בתוכה ירד לטמיון. ויתנגדו למציאות החדשה, ובאשר המציאות החדשה היתה התוצאה ההכרחית של גורמים היסטוריים כלליים, לא עלה בידם לבטלה. ותכלע המציאות החדשה את הדור הצעיר כמעט עד תומו. ותכלע המציאות הישנה את כל המחזיקים בה בידיהם הנואשות, כאשר ירדה לכליון.

ראו רק את הסכנות של האמנציפציה הסוציאלית, ולא ראו את הכוחות הרוחניים הענקיים במערב אירופה שהביאו את המדינות אחת לאחת לפתוח את שערי הגטו ולתת ליהודים דריסה רגל בתוכן. לא ראו שבעית האמנציפציה: הסוציאלית לא היתה רק בעיה יהודית פנימית, אלא בעיה אירופית כללית המקושרת בקשר אמיץ במהלך הרוח האירופית. וגם את הרוח האירופית הזאת עם כל התפתחותה הנפלאה שנמשכה במשך המאות האחרונות, את הרוח הזאת שהלהיבה את הדור הצעיר והוליכה אותו שולל, לא הכירוה ולא הבינוה, ואיש לא היה בתוכם להחזיק אתה וללמד את בני יהודה קשת. התנגדו לאמנציפציה הסוציאלית, בשלילה גרידא. אמנם לא ברצונם היה תלוי הדבר, וגם לא ברצון הדור הצעיר. התחילה חקופה חדשה כאין ברירה. וכי יכולים לשלול תקופות? צריך להבינן ולהשתלט עליהן בכוחה של התורה הנצחית, החדשה לכל הבקרים של החקופות.

על המסית והמדיח אומרת התורה: "לא תאבה לו, ולא חשמע אליו, ולא תחוס עינך עליו, ולא תחמול, ולא תכסה עליו" (דברים, י"ג, ט). והנה קול התקופה החדשה נשמע באוזני הדור הישן, ויהי קולה באזניהם כקול המסית והמדיח. והלא דבר הוא, כי הקול הזה עמד להעביר את הדור הצעיר מחקי רצון אביהם שבשמים. קשה הוא מאד מאד לדעת ולהבחין בעוד מעד מול כל תופעה היסטורית, אם קולה

הוא רק קול מסית ומרית אשר צריך להתנהג בו בשלילה מוחלטת — לא תאבה ולא חשמע ולא תחוס ולא תחמול ולא תכסה — או אם מתוך קולה מדבר גם האלקים לעמו וקורא אותו לתפקיד חדש וקשה, כמשנה העתים, וכמתחילף הזמנים, וכשומר הברית לכל שלוש בחינותיה, כתחלה "בריתי יעקב", ואחרי כן "בריתי יצחק", ולבסוף "בריתי אברהם".

היום אנחנו יודעים: בימים ההם התחילה חקופה חדשה כחיים הגלותיים של עם התורה: חקופת הוכחות הישיר בין ההיסטוריה הכללית ובין המטאהיסטוריה. היום אנחנו יודעים: בעוד שהמתקנים היו באמת מסיתים ומדיחים, אמנם שני המציאות לא היה מעשה ידיהם אלא גזירת המקור ב"ה שהטיל תפקיד חדש על עמו. אין מסרבין לתפקיד כזה. צריך להטות שכם לסבול, ולמלא צבא.

ראה הדור הישן רק את מגדלסון ואת המתקנים שבאו אחריו, ורק את שכור יין התרבות האירופית. ראה רק את השטן, ולא ראה את השטן "עומד על ימינו" של עם התורה. במסירות נפש נפלאה ומועזת החזיק במציאות הישנה שכבר נדונה לכליון, והמציאות הישנה חלפה ועברה ככל מערב אירופה, והדור הישן הלך למות. וכמים הוידונים באה המציאות החדשה על הדור הצעיר, וכמשך שנים מעטות אבר רובו לאכזי שבשמים. אמנם התורה עומדת לעד, וגם עם התורה נצחי הוא.

ה. ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל

"אני מברך את האמנציפציה אך ורק, אם ישראל מקבלה לא כגמר תפקידו, אלא כצד חדש של תפקידו, כנסיון חדש, אשר הוא הרכה יותר קשה מנסיונו של לחץ השעבוד; — אמנם הייתי מתאבל, אם ישראל כבר לא ידע ולא התבונן, כבר לא דנה רוחו המקורית בקרבו, עד כדי לברך את האמנציפציה כקץ הגלות, כמטרה סופית של תעודתו ההיסטורית... קומו ונהיה יהודים במלוא מובן המלה, חדורי רוח החורה כמקור חיינו — ואז גם רוח היהדות תברך כשמחה את האמנציפציה. כדרך יותר מקיפה, למלאות את דרישותיה של החורה, ולהגשים את צורת החיים שלה". (אגרות צפון, איגרת טז, בסוף).